

FIGYELŐ

Waltherr László aprónyomtatványai a British Library-ben.* A magyar nyelvű nyomtatott anyag rendszeres gyűjtését a British Museum könyvtárában Thomas Watts kezdeményezte a 19. század közepén. Az ő szorgalma és szakértelme teremtette meg a kisebb európai nyelvek és irodalmak Angliában való tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges feltételeket, következőképp érdemei elismerésére joggal tarthatott igényt. Watts maga is valóban büszke volt teljesítményére, amikor a könyvtár igazgatójának, Panizzinek 1861-ben jelentést tett:

„Abban az öt nyelven beszerzett anyagban, melyben könyvtárunk elsőségre tett szert, tehát az orosz, lengyel, magyar, dán és svéd gyűjteményben, azt hiszem, túlzás nélkül állíthatom, hogy talán mintegy ötven kötet kivételével, az utóbbi huszonhárom évben minden könyvet az én javaslatomra vásárolt meg a Museum. Örömmel gondolok arra, hogy a kisebb európai nyelvek és irodalmak kutatói gazdag anyagot tanulmányozhatnak ott, ahol jómagam csak hiányt tapasztaltam munkám kezdetén.”¹

Watts különösen büszke volt a magyar gyűjteményre, és halála után sokan úgy vélték, hogy a könyvtárnak ezt a részlegét elhanyagolták utódai. Az *Athenaeum* is így vélekedett:

„A néhai Watts úr... kezdte meg a magyar könyvek rendszeres gyűjtését a British Museumban. Az e téren végzett munkájára különösen büszke volt, s aligha gondolta volna, hogy halála után ennyire elhanyagolják a magyar anyag gyarapítását. A legutóbbi időkben alig történt szerzeményezés, egyesek még azt is állítják, hogy olyan könyvek, melyeket még az ő javaslatára vásárolt a Museum, mind a mai napig katalógizálatlanul hevernek. Ha ez igaz, akkor bizony a Biznokoknak vizsgálatot kell elrendelniük.”²

Kétségtelennek tűnik, hogy az *Athenaeum* igencsak ismerte a British Museumban uralkodó viszonyokat, hiszen külső munkatársainak egy része, beleértve Thomas Wattsot is, a Museum alkalmazottjai közül került ki. Ennek ellenére úgy vélnénk, hogy a magyar gyűjtemény sorsára vonatkozó értesülések kissé eltúlozták a valós helyzetet. Egyrészt, valóban igaz, hogy E. D. Butler kinevezéséig, senki sem volt a könyvtárban, aki Wattséhoz hasonló szakértelemmel³ rendelkezett

* Az angol eredeti (1969) bővített változata.

¹ Idézi The *Athenaeum* 1869. szept. 18. 371.

² Uo. 1877. aug. 25. 230.

³ WATTS például alapos tanulmányt írt a magyar nyelvújításról (*On the recent history of the Hungarian language*. = Transactions of the Philological Society 1855. 285–310). Érdemei elismeréséül a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé fogadta az 1858. dec. 16-i közgyűlésen.

volna magyar ügyekben, másrészt az is igaz, hogy igen jelentős szerzeményezések történtek nem sokkal Watts halála után.

A Museum ugyanis ezekben az években szerezte meg két kiemelkedő magyar bibliófiát, Nagy István és Waltherr László értékes könyveinek és kéziratainak nagy részét a lipcsei List&Francke könyvesháztól. Nagy István egyedülálló gyűjteménye számos korai magyar nyomtatványt, köztük néhány unikumot is tartalmazott, ezek ismertetése nem tartozik vizsgáldásunk tárgykörébe.⁴

Waltherr László könyveit, aprónyomtatványait és kézirateit halála után 1865-ben egy pesti könyvkereskedő közvetítésével szerezte meg a List&Francke cég és 1870 után kezdte meg árusításukat. Nagyon sok könyv került a gyűjteményből a British Museum könyvtárába, a magyar anyagot értékes tételekkel gyarapítva.

A lipcsei cég egyik katalógusában található az a tétel, amely a katalógus⁵ szerint, mintegy 4000 darab vegyes tartalmú füzetecskét, aprónyomtatványt, rölapot, színházi plakátot, gyászjelentést és kéziratot tartalmazott 85 dobozban; nagyrésztük 1770 és 1865 között jelent meg. A British Museum kontinentális ügynöke, a berlini Messrs A. Asher cég révén 1873-ban megvásárolta az anyagot és egy tételként katalogizálták: HUNGARY. [Appendix.—Miscellaneous.] [A collection of about 4000 pamphlets, broadsides, etc. in Hungarian, German, and Latin relating to the history, literature, etc. of Hungary.] Cup. 1248.d.1. Arra nézve nincsen adatunk, hogy vajon a gyűjtemény megvásárlása E. D. Butler javaslatára történt-e, de a jól informált *Athenaeum* néhány évvel később már azt jelentette, hogy „Bízunk benne, hogy ő [ti. Butler] ... úgy fogja a magyar részleg ügyeit intézni, ahogy Watts úr intézte volna, ha idő előtt el nem távozik az élők sorából.”⁶ Akárhogy történt is, a Waltherr-gyűjtemény megszerzése jelentős gyarapítása volt a magyar anyagnak, mely hozzáértést kívánt, éppen azokban az években, amikor az *Athenaeum* azzal vádolta a British Museumot, hogy a magyar részlegnek nincs gazdája.⁷

Waltherr László Imre⁸ (1788–1865) hosszú ideig a Károlyi család szolgálatában állt, előbb mint gazdatiszt és jószágigazgató, majd 1822-től 1850-ben történt nyugalomba vonulásáig, mint a Károlyi nemzetség levéltárosa. Ügyvédi képesítéssel rendelkezett, élénken érdekelte a reformkori közélet, az irodalom és az irodalmi élet. A Kisfaludy-Társaság tíz alapító tagjának egyike. A Magyar Tudományos Akadémia 1832. szeptember 1-jén levelező tagjának választotta. Ezen kívül aktívan részt vett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület munkájában is. Mindenek fölött azonban lelkes bibliofil volt, nem csak a könyveket szerette és gyűjtötte, gyűjteményében olyan aprónyomtatványokat is megőrzött, amelyeknek semmi esélye nem volt arra, hogy fennmaradjanak, noha gyakran fontos vagy érdekes adalékot szolgáltatnak a kor viszonyaihoz. A gyűjtemény elárulja Waltherr tárgyszeretetét, az anyagot nemcsak rendezte, de sok aprónyomtatványt autográf dátummal látott el, kinyomozta anonim röpiratok szerzőjét és olvasható kézírással rávezette a címlapra.

⁴ hidaskúrti Nagy István (1799?–1863) életére lásd SZINNYEI. Londonba került könyveire: SZABÓ KÁROLY: *Régi magyar nyomtatványok egyetlen példánya a British Museum könyvtárában.* = Magyar Könyvszemle 1880. 218–222. Lásd még KELECSÉNYI Ákos: *Nagy István élete és gyűjtőmunkája.* = Magyar Könyvszemle 1963. 334–340.

⁵ LIST&FRANCKE: *Catalogue no. 74*, 130. tétel. (Lipcse, 1871) Korábban: *Verzeichniss einer werthvollen Sammlung von Büchern und Handschriften aus dem Gesamtgebiete der Ungarischen Litteratur aus dem Nachlasse des Herrn Ladisl. Walther, etc.* in Cat. no. 44, 1231. tétel (Lipcse, 1868.)

⁶ The Athenaeum 1877. aug. 25. 231.

⁷ Az *Athenaeum* mellett az *Academy* is szemmel tartotta a magyar részleg sorsát: „A Museum tovább folytatja a magyar irodalomnak azt a felvilágosult pártfogását, mellyel a néhai Thomas Watts úr idejében jeleskedett.” (1877. jún. 23. 553.)

⁸ SZINNYEI, XIV: 1422–1423.

A Walther-gyűjtemény jelen esetben csupán a British Museum könyvtárában a „Cup.1248.d.1.” jelzet alatt maradt anyagot jelenti, ugyanis a jelenlegi rendszeres feldolgozás előtt, az elmúlt 90 év során ki-kiemeltek tételeket a gyűjteményből és ezeket katalogizálták. (Például az L. C. Wharton által kiemelt és katalogizált anyag néhány tétele a 05549.ff.1–32. jelzet alá került.) A könyvtár a kelet-európai részleg vezetője, R. J. Fulford javaslatára 1962 nyarán úgy döntött, hogy feldolgoztatja a teljes anyagot. A munkát a jelen sorok írója végezte el 1962 októbere és 1966 januárja között G. J. Arnold felügyelete mellett. Az anyag, noha tételesen lett katalogizálva, együtt maradt a polcokon is külön jelzettel, amely minden esetben „Hung.”-gal kezdődik.

A gyűjteményben található kéziratokat elkülönítettük a törzsanyagtól, kivéve ha kolligátum részét képezték. A kéziratok nagy része alig ismert, vagy teljesen ismeretlen szerzők által írt alkalmi verseket. Akad köztük viszont jelentős kézirat is. Ilyen például Csokonai Vitéz Mihály 1795. július 26-án kelt autográf levele⁹ gróf Károlyi Józsefhez, amely fontos, eddig ismeretlen adat Csokonai életéhez a debreceni kollégiumból való kicsapatása után.¹⁰ Ezenkívül számos, korabeli másolatlan megőrzött, megyegyűlésen elhangzott beszéd szövege is megmaradt az anyagban. (Például: Bars, Csongrád és Nógrád megye gyűlésein elhangzott beszédek.) Továbbá az országgyűlés alsó és felsőházában elhangzott beszédek korabeli kéziratok másolatai, köztük több vármegye által készített 'felirat' szövege is az 1790 és 1840 közötti évekből.

A katalogizált anyagot a következő kategóriákba sorolhatjuk: (1) történelem; (2) irodalom; (3) nyelv; (4) zene; (5) színház; (6) időszaki kiadványok; (7) intézményekre és testületekre vonatkozó aprónyomatványok; (8) disszertációk; (9) könyvkiadásra és könyvkereskedelempre vonatkozó anyag; végül (10) vegyes, efemer anyag. Ez a felosztás természetesen önkényes és nem terjed ki az egész gyűjteményre, a nem hungarika anyagot figyelmen kívül hagytuk, ugyanez vonatkozik a kereskedelmi és ipari vállalatok prospektusaira is. (Ez a mintegy háromszáz tétel együttesen a következő címszó alá került a katalógusba: HUNGARY. [*Appendix.–Miscellaneous.*] [A collection of pamphlets and broadsides including notices of sales, prospectuses for various agricultural products; prospectuses issued by commercial firms, insurance companies, etc., all relating to Hungary.] 300 pts. [c.1780–1856] Hung. l.g.49. A nyomtatott periratok nem képezik vizsgálódásunk tárgyát, noha néhány tétel a felperes neve alatt került a katalógusba, legtöbbjük azonban egy tételként lett katalogizálva: HUNGARY. [*Appendix.–Legal.*] [A collection of documents in Hungarian or Latin relating to legal actions brought by Hungarian subjects.] 12 pts. Pest, [c.1780–c.1835] fol. Hung. l.i.17

A következőkben röviden jellemezzük a fenti csoportokat, az érdekesebb tételek kiemelésével:

(1) Történelem

A történelmi anyag legkorábbi tételei az 1788–1790 közötti török háborúra vonatkozik, melynek során Belgrádot visszafoglalták a császári csapatok. Számos röpirat jelent meg az esemény után, amelyek közül néhány megtalálható a gyűjteményben. Például: BELGRADE.— *Appendix.* [*A sermon celebrating the capture of Belgrade, etc.* Pest? 1789,] Hung. l.b.143. (2.), vagy az első főparancsnokhoz, gróf Hadik Andrásához intézett anoním költemény: Hung. l.n.18.(31.). A tizennyolcadik század végén a felvilágosodás eszméi jelentős hatást gyakoroltak a magyar irodalomra. Egyrészt a széles körben elterjedt szabadkőművesség és politikai radikalizmus, amely a Martinovics-összeesküvéshez vezetett, másrészt a magyar nyelv iráni fokozott érdeklődés az 1790. évi

⁹ CZIGÁNY Lóránt: *Egy kiadatlan Csokonai levél* (hasonmással). = Magyar Műhely 1962. 2. sz. 50–53.

¹⁰ Vö. JUHÁSZ Géza: *Csokonai a kicsapatás után.* = Alföld 1963. 7. sz. 78–82.

országgyűlés idején jelezte a főbb irányzatokat. A 18. század utolsó évtizedeiben virágzó magyarországi pamfletirodalom termékei közül számosat megőrzött a Waltherr-gyűjtemény. (HUNGARIAN PATRIOT: *A' tizen-kilencedik százban élt igaz magyar hazafinak öröm-órái*. pp. 40. [Pest]: A' Nagy-Szivűségnél [Trattner?], 1900 [i.e. 1790] Hung.1.b.21. Szerzője Nagyváthy János¹¹ (1755–1819). Nagyváthy szabadkőműves volt, az impresszumban szereplő „A nagyszívűség” az egyik pesti szabadkőműves páholy nevének tűnik¹² Nagyváthy új társadalmi rendet hirdet, amely toleráns és a társadalmi egyenlőségen alapszik. Néhány más szabadkőműves pamflet, amely érdeklődésre tarthat számot: SYMBOLUM. *Symbolum compositum, quod constitutionem, sive consistantiam juris publici Hungarici exprimit, etc.* Pest, [1797] Hung.1.n.2.(2.) és LORD'S PRAYER. [Appendix.] *Das Vater unser die Jakobiner betreffend*. Ofen, 1795. Hung.1.a.76.(2.). A napóleoni háborúk korából számos pamflettel találkozunk a gyűjteményben; a francia csapatok hadműveleteit Ausztriában és Felső-Magyarországon újságok, hírlevelek írják le. Ugyanígy az 1805. és 1809. évi nemesi felkelésre vonatkozó anyag is található a gyűjteményben. A nemesi felkelés csapatai utójára az 1809. évi győri csatában vettek részt, amikor is a franciáktól vereséget szenvedtek. A vonatkozó kiadványok között található Davout marsal és Pálffy Lipót tábornok nevezetes levélváltása¹³ (Hung.1.f.27.(1.)) és a nemesi felkelés regulái (Hung.1.f.27.(1.)).

A reformkor fontos törekvései közé tartozik az ősiség eltörlésével kapcsolatos vita és a vegyes-házasságok hevesen vitatott ügye. Az előbbivel kapcsolatban lásd MOLNÁR, István, *Péterfalvi. Elméledés: az ősiségnek általános eltörlése a' birtoknak állandósítására épen szükségtelen, etc.* Pest, [c.1845] (Hung.1.c.16.) az utóbbival kapcsolatban: K., – J. *Felelet a pesti hírlapokban közlött n[agyságo]s Z.[ala] megyének vegyes házasságokat tárgyazó feliratára*. Pest, 1841. (Hung. 1.l. 8.).

A legtöbb történeti vonatkozású anyag azonban az 1848-as forradalomra és az azt követő szabadságharcra vonatkozik. Köztük említésre méltó a honvédsereg előőrseinek adott utasítás Gál Sándor tollából, Hung.1.a.24. jelzet alatt; Nyáry Albert szemtanú beszámolója a forradalom napjairól¹⁴ (Hung. 1.c.13.); egy másik szemtanú a bécsi márciusi forradalomban való részvételéről, báró Dercsényi János munkája, Hung.1.f.3.(3.) alatt; Hamary Dániel vitriolos kirohanása a szerzetesrendek ellen: *Nem kell szerzetes rend*. Pest, [1848] Hung.1.c.8. jelzet alatt; „A boldogtalan emlékezetű csapatvezér”, mint Szinnyi nevezti Hatvani Imrét, aki, akarata ellenére az egyik legiszörnyűbb oláh vérengzés előidézője lett, a forradalom alatt éppen az oláhok ügyében adott ki röpiratot: *Szózat az oláhfaj ügyében, etc.* Pest, [1848] (Hung.1.c.7.).

Az osztrák megszálló hadsereg számos kiáltványa maradt fenn a Waltherr-gyűjteményben, noha ezek összegyűjtve, könyv formájában¹⁵ nem sokkal a szabadságharc leverése után megjelentek. Waltherr gyűjteménye valószínűleg egyedülálló a tekintetben, hogy falragaszokat is tartalmaz a szabadságharc korából. Néhány érdekesebb tétel: a Kossuth-kormány bukásának bejelentése (Hung.1.k.22.(6.)); a korábbi honvédtisztek kiadásáról [Hung.1.h.13.(25.)]; a Kossuth-bankók beszolgáltatásáról [Hung.1.h.13.(28.)]; a lakosság kezében lévő fegyverek beszolgáltatásáról [Hung.1.h.13.(8.)]; kijárási tilalom Pest-Budán [Hung.1.h.13.(3.)]; a statárium bejelentése vidéken

¹¹ SZINNYEI, IX: 791.

¹² BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai. I.* 1951. 625. és passim.

¹³ Erre nézve vö. KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II.* 539–540. ahol Kosáry utalva a levélváltásra, amelynek egyetlen eredménye Pálffy elmozdítása volt, megjegyzi: „A levélváltást francia részről magyar és latin fordításban is, kinyomtatva terjesztették”.

¹⁴ *A magyar forradalom napjai*. Pest, 1848. *A Magyar irodalmi lexikon* szerint a márciusi napok „fontos adatokban bővelkedő”, legjobb egykorú leírását adta a húszéves jurátus. (II. 1965. 374.)

¹⁵ *Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifestumoknak...* Hivatalos kiadás, 1848. szept. 22. – 1849. dec. 31. Buda, [1849]. Német nyelven is megjelent.

[Hung.1.h.13.(24.)]; a honvédek besorozása az osztrák hadseregbe [Hung.2.a.1.(17.)]. A dokumentumok nagy része Haynau aláírásával jelent meg, őt nevezték ki ugyanis a megszálló osztrák csapatok főparancsnokául 1849. május 30-án. A Ferenc József császár által kibocsátott rendelet Haynau kinevezéséről: [Hung.1.k.22.(2.)]. Az osztrák császárság új alkotmánya, melyet Olmützben bocsátottak ki, s éppen ezért a történeti irodalomban az „olmützi alkotmány” néven vonult be, több formában is megtalálható a gyűjteményben, mind Haynau által hitelesítve [Hung.1.g.5. & 1.i.7 & 1.h.12.]. Ezeknek a dokumentumoknak a nagyrésze a katalógusban HUNGARY.–*Austrian Army of Occupation*; PEST. – *Katonai Kerületi Parancsnokság*. címszó alatt található.

(2) Irodalom

A gyűjtemény irodalmi vonatkozású anyagának nagy része alkalmi vers. Többségükben a mindenkor uralkodó a címzett: Mária Terézia, I. Ferdinánd, I. Ferenc osztrák császár. 1790 körül Szent István a tárgya számos versnek és ünneplő szózatnak. Ugyanígy a mindenkor nádorhoz is gyakran szólnak a versezetek. Egyházi méltóságok eulogiámai érseki vagy püspöki beiktatásuk alkalmával, főispánok dicshimnuszai ünnepélyes beiktatásuk alkalmával. A legtöbb dicsőítő vers tárgya Cziráky Antal gróf a pesti egyetem rektora valamint a Károlyi család tagjai. A leggyakoribb szerzők egyike Hannulik Ker. János (1745–1816), kit Baróti Szabó Dávid „Magyarország Horátiusaként” emlegetett. A latinul író papköltőnek majdnem minden munkája megvan a gyűjteményben. A másik Farkas András (1770–1832) az egész országot bekalandozó vándorpoéta, ki verseit maga adta ki.

Az irodalmi anyag legkiemelkedőbb darabja egy német nyelvű füzetecske: *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung*, Bécs, 1781. [Hung.1.m.88.]. Szerzője Bessenyei György, de ez a tény a legutóbbi időig ismeretlen volt a Bessenyei-irodalomban. Amikor a jelen sorok szerzője rutin-ellenőrzés során megállapította a szerzősége¹⁶ 1963. szeptember 24-én értesítette az Országos Széchényi Könyvtárt¹⁷ és elküldte a füzet fénymásolatát¹⁸, amelyet azután feldolgozott a szakirodalom¹⁹. Egy érdekes pamflet a nők és férfiak egyenlőségéről CARBERI (Anna) alatt került a katalógusba: *B. Carberi Anna kis-aszszonyinak kedveséhez írt levele, melyben megmutatja, hogy az aszszonyi személyek emberek*. Pest, 1785 [Hung.1.b.3.]. Mint Dézsi Lajos ki-mutatta a Carberi Anna álnév mögött Ányos Pál²⁰ rejtőzik, ő válaszolt az 1783-ban névtelenül

¹⁶ Vö. M. HOLZMANN–H. BOHATTA: *Deutsches Anonymen Lexikon*. VII. (1961) 287. 6864. tétel.

¹⁷ Keresztury Dezső válaszolt angolul 1963. okt. 22-én. „The work *Der Mann ohne Vorurtheil* usw. is totally unknown in the Hungarian Bessenyei-literature. The text itself being not available in Budapest...”

¹⁸ Keresztury Dezsőnek az 1963. nov. 22-i levél mellékleteként, melynek vételét 1964. jan. 6-án nyugtázta a címzett.

¹⁹ KÓKAY György: *Bessenyei ismeretlen folyóirata*. = ItK 1967. 71, 25–34. továbbá Uő: *Bessenyei György levele a Realzeitung szerkesztőjéhez*. = Magyar Könyvszemle 1967. 83, 164–167. Lásd még CZIGÁNY Lóránt: *A filológia nyomora vagy a nyomor filológiája?* = Irodalmi Ujság (1967)XVII/22:7 KÓKAY György válaszával: *Bessenyei Der Mann ohne Vorurtheil című műve magyarországi másolatának provenienciájához*. = ItK 1968. 350–351.

²⁰ (D.L.): *Még egyszer „Ember-é az asszony”?* = Magyarország 1923. dec. 30. Idézi TRÓCSÁNYI Zoltán: *Magyar régiségek és furcsaságok*. Bp. [1924]. 131.

megjelent pár lapos füzetecskére: *Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek*. A szakirodalom azonban nem vett tudomást róla.²¹

A Waltherr-gyűjteményből került elő egy Kölcsey pamflet, amelyet a szakirodalom *Második felirat az ifjak ügyében* címen tart nyilván, s amely valószínűleg Nagykárolyban került nyomdában 1836-ban. [Hung.1.h.13.(19.)] *A felirat* jól ismert az irodalomban, hivatkozni is szoktak rá, a szöveg azonban mind ez ideig lappangott.²²

Petőfi Sándorral kapcsolatos aprónyomatványok közül említést érdemel néhány költeményének röplap formában történt kiadása. *A királyokhoz* című versét, amely Petőfi első nyílt támadása a királyság intézménye ellen, Petőfi március 27–30 között írta²³, és Landerer és Heckenast azonnal kinyomtatta. A Waltherr-gyűjteményben lévő példányon autográf dátum található: 1848. március. 30. [Hung.1.c.11.(1.).]. Ugyancsak Landerer és Heckenast adta ki a *Nemzeti dalt*, rögtön az után, hogy a forradalmi ifjúság lefoglalta a nyomdát. A negyedrért nyomtatványon szintén kéziratos dátum található: 1848. március 15. [Hung.1.c.11.(2.).] *A Nemzeti dal* lelkesítő szerepét a forradalomban jól ismerjük. A pesti kiadás után vidéken is több helyen kinyomtatták. A Waltherr-gyűjteményben a pápai kiadás is fennmaradt, melynek hosszú ideig nem volt ismert példánya.²⁴ A kolofonban a következő szöveggel: „A magyar szabad sajtó első nyomtatványa Pápán.” [Hung.1.f.3.(1.).]

Arany Jánossal kapcsolatban két nyomtatványt kell említenünk: az egyik a tiszavirág-életű újság, a *Nép barátja* előfizetési felhívása, amelyet Arany János és Radákovics József [későbbi írói nevén: Vas Gereben] jegyzett [Hung.1.f.3.(19.)] és a Széchenyi halálára írt *Széchenyi emlékezete*, Pest, 1860, első kiadása. [Hung.1.f.1.].

Ezenkívül a gyűjteményben a következő jelentős írók által írt vagy rájuk vonatkozó, említésre méltó aprónyomatvány található: Batsányi János, Baróti Szabó Dávid, Csokonai Vitéz Mihály, Eötvös József, Fáy András, Garay János, Gyöngyösi István, Kazinczy Ferenc, Kis János, Kisfaludy Károly, Lévy József, Verseghy Ferenc, Virág Benedek és Vitkovics Mihály.

(3) Nyelv

A magyar nyelvre vonatkozó aprónyomatványok és röpiratok száma viszonylag csekély és legtöbbje a nyelvújítással kapcsolatos. Említésre méltó Makó Pál (1724–1793) nem sokkal halála előtti, bizonyos mértékben Bessenyei szótárírói törekvéseire utaló, alig ismert tervezete²⁵ egy magyar értelmező szótárral kapcsolatban: *Egy magyar szótárnak készítésére intéző vélemények*. [Buda,] 1792. [Hung.1.b.16.]. A nyelvtudós Révai Miklós egy latin nyelvű értekezésében azzal az általános előítélettel („de prejudicio communi”) hadakozik, mely szerint a magyar nyelv oktatása nem szükséges a magyarajkú diákságnak. [Hung.1.c.10.]

²¹ Vö. pl. PETRIK az álnév alatt „Carberianna, B” [!] írja le, SZINNYEI és GULYÁS Pál (*Magyar írói álnév lexikon*. Bp., 1956) nem ismeri, pedig újra megjelent *Ányos Pál' munkájában* (Bécs, 1798).

²² Kiadta CZIGÁNY Lóránt: *Kölcsey második felirata az ifjak ügyében*. = ItK 1964. 68, 368–371., és Uő: *Kölcsey és az országgyűlési ifjak pere*. [hasonmással.] = Új Látóhatár 1964. 54–56.

²³ Vö. PETŐFI Sándor: *Összes költeményei*. III. 1951. 330.

²⁴ SZINNYEI még nem ismeri (X: 976), az idézett Petőfi kritikai kiadás viszont említi. (III. 331.)

²⁵ GÁLDI László: *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Bp. 1957. 126. skk.

(4) Zene

A zenére vonatkozó anyag szintén csak néhány tételre korlátozódik a gyűjteményben, ám ezek értékes ritkaságok. Kotzebue *König Stephanjának* és a *Die Ruinen von Athennek* a zenéjét Beethoven szerezte (op.117 és op. 113). Mindkettő a pesti német színház (Städtisches Theater) 1812. február 9-i ünnepélyes megnyitójára készült. Az eredeti plakátok egyik hibátlan, szép példánya²⁶ fennmaradt a gyűjteményben [Hung.1.h.13.(23.)]. Liszt Ferenc két hangversenyt adott a Nemzeti Színházban 1840. január 4-én és 11-én. Az elsőt „a' pesti magyar' színház javára”²⁷, a másodikat „egy Pesten felállítandó nemzeti conservatorium pénzalapja' megkezdésére”. Mindkét hangverseny plakátja megtalálható a [Hung.2.a.1.(7.)] jelzet alatt. A gyűjteményben számos, koncertjei alkalmával Lisztet üdvözlő költemény is található. Ezek egyikét Garay János írta: *Liszt Ferenczhez... Pestre érkezésekor 1846*. Pest, 1846. [Hung.1.m.94.(2.)]

(5) Színház

A Waltherr-gyűjtemény a korai magyar színtársulatok jelentős mennyiségű színlapját őrizte meg. A Budai Magyar Színész Társaság (1833–1837) 12 színlapja 1832–1836-ból [Hung.2.a.1.(1.)]; a Nemzeti Játsszó Társaság (1805–1815) 3 színlapja [Hung.2.a.1.(14.)]; a Nemzeti Színjátszó Társaság (1822) 7 színlapja [Hung.2.a.1.(5.)]; egy 1825-ben működő azonos nevű, de másik társaság²⁸ két színlapja [Hung.2.a.1.(13.)] és a Nemzeti Színművész Társaság ugyancsak két színlappal szerepel [Hung.2.a.1(8.)]. Az említett társulatok mind Pesten működtek, a budai társulat kivételével, amely tulajdonképpen a kassai társulat drámai részlege volt. A magyar színház történelmében legfontosabb esemény a Nemzeti Színház alapítása (1837) előtt a székesfehérvári Nemzeti (Szín-)Játsszó (Magyar) Társaság (1815–1825) pesti vendégszereplése volt 1819-ben és 1824-ben. Mindkét alkalommal Kisföldy Károly darabjaival arattak osztatlan sikert. A' *tatárok Magyar Országban* 1819. május 3-án mutatták be [Hung.2.a.1(2.)] ezt követte június 16-án *Ilka, vagy Nándor Fehér Vár' be vétele* [Hung.2.a.1.(11)] majd szeptember 7-én *Stibor vajda* [Hung.1.f.3.(7.)]. A székesfehérváriak második, 1824. évi látogatásáról is fennmaradt a gyűjteményben két színlap. A Debrecenben működő Honi Színész Társaság²⁹ két 1838-ból származó színlapja került a gyűjteménybe.

A nemzeti színház-ügyet már a 19. század elején felkarolta a közélet, számos röpirat és újságcikk foglalkozott vele. A gyűjteményben fennmaradt, vonatkozó dokumentumok közül figyelmet érdemel Kultsár István korai röpirata: *Buzdítás a Nemzeti Theátrum' felépítésére*, Pest, [1815] [Hung.1.c.9.] és ugyanabból az évből Pázmándi Horváth Endre buzdító verses felhívása: *A' nemes szívü magyarokhoz a'*

²⁶ A plakátot számtalanszor reprodukálták. Vö. pl. KERESZTURY Dezső *et al.*: *A magyar zene-történet képeskönyve*. Bp. 1960. 126. Nemrégiben, mint az Országos Széchényi Könyvtár egyik legbecsebb színlapját adta közre az OSzK angol nyelvű bemutatkozó kiadványában. *The National Széchényi Library*, Bp. 1964. 43.

²⁷ Lisztnek ezen a koncertjén jelen volt a divatos angol író-nő Miss PARDOE, aki Magyarországról szóló könyvében (*The City of the Magyar. III.* London, 1840. 343–355.) emlékező leírását adja a hangversenynek és Liszt viharos ünneplésének: „A hangverseny meghirdetett műsora után ... az *artise* ismét a zongorához ült és a *Rákóczi-induló*t kezdte játszani... melynek mágikus hatása van a magyar közönségre. Ennek hatását leírni... annyi volna, mintha valaki arra vállalkozna, hogy a hatalmas Niagara fergeteges zúgását akarná szavakba foglalni.”

²⁸ Ez utóbbi három társulat esetében a BAYER József által másodiknak, negyediknek illetve hatodiknak nevezett színtársulatról van szó. Vö *A nemzeti játékszín története. I–II.* Bp. 1887.

²⁹ Ilyen nevű társulatról Bayernek nincs tudomása, feltehetően a Nánássy-féle színházban játszottak. (Vö. *i. m. I.* 592.)

pesti nemzeti teátrum ügyében. [Hung. I. b. 46.]. A későbbiek közül Viaskody Károly *Okokját* (Buda, 1834) kell említeni [Hung. I. a. 8.]. A Nemzeti Színház végül is 1837. augusztus 22-én nyílt meg Vörösmarty Mihály *Árpád ébredése* című előjátékával. Az előadás színlapja a magyar színház történetének hasonmásban talán a legtöbbször közreadott dokumentuma³⁰ [Hung. I. h. 13. (22.)]. A Nemzeti Színház első két évadjának majdnem minden előadásáról található színlap.

A fenti ismertetés távolról sem meríti ki a Waltherr-gyűjtemény színházra vonatkozó anyagának a gazdagságát. Sok, vonatkozó, röplapokra nyomtatott költemény is fennmaradt, ezek általában névtelenek, és a címzettjük valamelyik ismert színész, kinek előadását vagy szépségét dicséri a névtelenségbe burkolódzó szerző. A legünnepeltebb díva: Lendvayné Hivatal Anikó. (1814–1891), aki gyerekszínészként kezdte pályafutását, majd vidéki társulatokhoz szegődött, 1837-től a Nemzeti Színház ünnepelt színésznője húsz éven át.

Külön figyelemre tarthat számot *Inkle és Járíkó* története, amely igen népszerű volt a 18. században és eredetileg a *Spectator*-ban jelent meg³¹. Egy fiatal angol gentlemanról szól, aki visszatérően a Nyugat-Indiából, indián kedvesét, Járíkót, aki megmentette az életét és aki gyermekétől terhes, szívtelenül eladja rabszolgának, hogy kárpótolja magát a rá fecsértelt időért. A történet számos költemény beszéli el, több színpadi feldolgozás, sőt balett is készült belőle, s ezeket lefordították a legtöbb európai nyelvre³². Nálunk két változatban vált ismertté. Először C. F. Gellert költeménye nyomán³³, majd színpadra alkalmazva dalbetétekkel, amelyet 1799-ben mutattak be először. A füzetecske ez utóbbi dalbetétekeit tartalmazza. J. F. Schink eredetijének Kótsi Patkó János (1763–1842) által készített fordításában³⁴: *Inkle és Járíkó vagy az arany idő énekes játéknak dallai.* Pest, [1808?] [Hung. I. a. 23.]

(6) Időszaki kiadványok

A Waltherr-gyűjteményben csupán néhány periodika található, van azonban a következő időszakai sajtótermékekre vonatkozó mellékanyag: *Athenaeum*, *Hazai s' Külföldi tudósítások*, *Jelenkor*, *Márczius Tizenötödike*, *Orvosi Tár*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Divatlap*, *Rajzolatok*, *Regélő*, *Tudományos Gyűjtemény*. A *Kossuth Hírlapjára* vonatkozó előzetes hirdetés a [Hung. I. f. 4. (9.)] alatt található.

A 19. század legjelentősebb irodalmi almanachja az *Aurora* (1822–1837) vita forrása lett, amelyet az irodalomtörténet *Aurora-pör* (1833–1834) néven tart számon. Az *Aurora* szerkesztője, Bajza József elégedetlen volt a Trattner-Károlyi nyomda munkájával és 1834-re az ifj. Kilián György tulajdonában lévő nyomdával kötött szerződést. Válaszul a Trattner-Károlyi nyomda viszont Bajza ellenlábásával, Szemere Pállal kötött szerződést, s így két évig két rivális *Aurora* jelent meg. A vita fontosságát az irodalmi tulajdonjog tisztázása adta meg. A Waltherr-gyűjteményben megtalálható az *Aurora* eredeti hirdetése, amelyben az alapító Kisfaludy Károly bejelenti az év-

³⁰ Vö. pl. KERESZTURY Dezső: *A magyar irodalom képeskönyve*. Bp. 1956. 168.

³¹ The Spectator no. 11, 1711. márc. 11. Inkle és Járíkó történetét Mikes a Spectator francia kiadásából (1741, no. 1, 61–65.) ismeri és a nevek elhagyásával, rövidítve lefordítja a 199. levélben, Rodostó, 1756. április 30. A Mikes kritikai kiadás jegyzetében HOPP Lajos példás alapossággal ismerteti az előzményeket és a történet hazai irodalmát és utóéletét. (*Mikes Kelemen összes művei*. I. 782–784.)

³² Vö. L. M. PRICE: *Inkle and Yarico album*. London, 1937. 155. skk. Az egyébként kitűnő bibliográfia nem tud az ismertetett magyar változatról.

³³ Inkle és Járíkó in: *Gellert' professornak erkölcsös meséi*. Pécs, 1776. 26–32.

³⁴ Vö. SZINNYEI, VI: 657 és BAYER József: *i. m. II.* 388. ahol Bayer az első magyar nyelvű dalbetéteket tartalmazó színdarabnak nevezi a *Honművészre* való hivatkozással. (1837. I. 278.)

könyv megindulását [Hung.1.e.6.(3.)]. A két vetélytárs *Aurora*-hirdetése: a Trattner-Károlyié [Hung.1.f.18.(10.)], illetve a Kiliáné [Hung.1.d.137.(13.)] jelzet alatt található. A vitára vonatkozik Horvát István névtelenül kiadott füzetecskéje: *Aurora per*, Pest, 1834. [Hung.1.e.6.(9.)], valamint Bajza József válasza Horvát Istvánnak *Replica, vagy mellyik a' valódi Aurora törvény és józan ész előtt?* [Pest, 1834] [Hung.1.e.26.], amely elsőnek tisztázza a szerzői jog fogalmát: „Minden elmeszülemény eredetileg azé, kinek szelleme által létre hozatott.”³⁵

(7) Intézmények, testületek

A gyűjteményben számos aprónyomtatványon, röplapon, füzetecskében találunk a 19. század első felének intézményeire, testületeire vonatkozó anyagot. Többek között, az itt felsoroltakkal kapcsolatban: Magyar Tudományos Akadémia, Magyarországi Gazdasági Egyesület, a Kossuth által 1844-ben alapított Védegyelet, az 1827-ben Széchenyi javaslata szerint alapított Nemzeti Kaszinó, a Jótékony Nőegyesület, a Pesti Vakintézet, a Magyar Távíratok Iroda korai elődje: a Pesti Tudakozó Ház (1790), a Tessedik Sámuel által Szarvason alapított mezőgazdasági iskola, a Zeneakadémia előzménye: Pest-Budai Hangászegylet, különböző városokban lévő piarista gimnáziumok, de elsősorban a pesti piarista gimnázium, a Testgyakorló Iskola, a Magyar Borismertető Egyesület és számos más, mára teljesen feledésbe merült, kérészéletű intézmények.

(8) Disszertációk

Nagyszámú disszertáció található a gyűjteményben az 1830-as és 1840-es évekből, legtöbbször a pesti egyetemen védtek meg, számos korábbit viszont a pozsonyi királyi akadémián (Regia Academia Posoniensis). A disszertációk legtöbbször latin nyelvűk; tárgykörét tekintve sok a jogi és az orvosi. Az orvostudománnyal foglalkozó disszertációknak gyakran csak a címük, illetve a címlapjuk latin, a szövegük magyar.

(9) Könyvkiadás, -kereskedelem

A Walther-gyűjtemény jelentős része a könyvkiadásra és könyvkereskedelemre vonatkozik. A következő jelentősebb nyomdák és könyvkereskedők prospektusai, hirdetései, árlistái találhatóak a gyűjteményben, itt abban a formában felsorolva, ahogy a British Museum Library katalógusába kerültek:

Barra (Gábor) *Printing firm*. [Kolozsvár, 1825–1845.]; Beimel (József) *Printing firm*. [Esztergom, 1821–1834.]; Eggenberger (József) *Bookselling firm*. [Pest, 1805–1845.] E cég által kiadott anyag magában foglalja a *Honi Literaturai Hirdető*, 1842–1845 közötti számait is [Hung.1.c.68.]; Ellinger (István) *Printing firm*. [Kassa, 1829.]; Emich (Gusztáv) *Publishing firm*. [Pest, 1840–1845.]; Geibel (Károly) *Bookselling firm*. [Pest, 1840–1845.]; Grimm (Vince) *Printing firm*. [Pest, 1823–1850.]; Hartleben (Conrad Adolph) *Publishing firm*. [Pest, 1831–1842.]; Heckenast (Gusztáv) *Publisher*. [Pest, 1834–1840.] A cég által kiadott anyag magában foglalja a *Honi Literatura Hirdető* 1834–1837 közötti számait; Kilian (György) *the Elder, Bookselling firm*. [Pest, 1834–1836.]; Kilián (György) *the Younger, Publishing firm*. [Pest, 1833–1847.];

³⁵ Vö. G. F. CUSHING: *József Bajza*. = *The Slavonic and East European Review* 1958. 99–112.

Korn (Fülöp) *Bookselling Firm*. [Pozsony, 1843.]; Landerer (Anna) *Füskuti, Printing firm*. [Pest, 1825–1829.]; Landerer és Heckenast, *Printing firm*. [Pest, 1825–1845.]; Lantosy (József) *Bookselling firm*. [Pest, 1840–1847.]; Magyar (Mihály) *Bookselling firm*. [Pest, 1848–1857.]; Miller (Carl) *Bookselling firm*. [Pest, 1842–1844.]; Szubuly (György) *Bookselling firm*. [1820–1830.]; Tilsch és Fia, *Bookselling firm*. [Kolozsvár, 1835–1845.]; Trattner (János Tamás) *Petróczai, Printing firm*. [Pest, 1816–1824.]; Trattner (Mátyás) *Petróczai, Printing firm*. [Pest, 1815–1828.]; Trattner és Károlyi, *Printing firm*. [Pest, 1829–1838.]; Werfer (Károly) *Printing firm*. [Kassa, 1834–1836.]; és Wigand (Otto) *Bookselling firm*. [Pest, 1820–1834.].

Végül a Waltherr-gyűjtemény tartalmaz számos új könyv leírását közlő aprónyomtatványt, amelyeket a szerzők tettek közzé 1810 és 1860 között, ezek együtt HUNGARY. [*Appendix.–Miscellaneous.*] alatt található a katalógusban.

(10) Vegyes

Ez a kategória tartalmazza mindazokat a tételeket, amelyek csoportosításra alkalmatlanok voltak; túlságosan kevés köztük az egy kategóriába sorolható. Azonban mivel számos érdekesség rejlik köztük, néhányat megemlítünk. A képzőművészet nem a gyűjtemény erőssége, de a következő tételek mégis említésre méltók. A hazai szobrászat ügyét karolja fel: Honi Szobrászat Ügyében Keletkezett Társaság közleménye (1840), [Hung. I.m.74.]. Ugyanígy a Ferenczy István (1792–1856) szobrászművésszel kapcsolatos anyag. A fürdőhelyek prospektusai a megfelelő helység alatt található (pl. Erdőbénye Fürdő). A Waltherr-gyűjteményben fennmaradt a magyar vasutak első menetrendje is 1846-ból. [Hung.2.a.1.(18.)], A Duna-Fiumei vasút építésére vonatkozó anyag, az Első Dunagőzhajózási Társaság közgyűlésének jegyzőkönyve, egy meghívó az Adam Clark által építendő Lánchíd alapkövetételének ünnepélyére, 1842. augusztus 24-én [Hung.1.f.3.(14.)]; a gyorsírás tanításával kapcsolatos anyag (1833). A legendás betyárt, Sobri Jóskát és társait köröző, magyar és német nyelvű plakát 1837-ből, Milfait (Ferenc) alatt került a katalógusba [Hung.1.f.23.(5.)]. Sobri Jóskáról (1809–1837), kinek alakja köré mondák szövődtek³⁶, ezt a személyleírást adja a körözés: „mintegy 27 esztendő, magas, sudár termetű, vállban és tsípőben széles, tiszta asszonyos kölőmben, barnás képű, fekete nyírott hajú, kifelé álló, kis fekete bajúszú, fekete szemű, Vas vármegyében nevelkedett.” Néhány humoros füzetecske a házasságot és ellenszereit felváltva dicséri. Például: F...né a „papucskormányról” értekezik 1830-ban. [Hung.1.a.6.] Egy németből Talyga István által fordított röpirat viszont „huszonöt háziiorvosságot” ajánl ifjú férjeknek 1826-ban.³⁷ Peterka József pedig „A díszes nőtlenségről és annak megtartása módjáról adott ki kis könyvecskét. [Hung.1.b.35.] Végül található a gyűjteményben mintegy 400 gyászjelentés az 1789 és 1863 közötti évekből HUNGARY.– [*Appendix.–Miscellaneous.*] címszó alatt. A nevezetesebbek, például Kisfaludy Károly vagy Vörösmarty Mihályé külön tételként kerültek a katalógusba.

A British Museum könyvtárában található Waltherr-gyűjtemény fenti rövid ismertetése alkalmat adott arra is, hogy a könyvek sorsára gondoljunk. Arra, hogy a könyvtár éppen azokban az években szerezte meg a Waltherr hagyatékot, a benne rejlő változatos efemer anyaggal, amelynek jóformán semmi esélye nem volt, hogy megőrizze az utókor számára, amikor a sajtó azzal vádolta a könyvtárat, hogy elhanyagolja a szerzeményezést az európai kisnemzetek irodalmából.

CZIGÁNY LÓRÁNT

³⁶ Vö. pl. GÖNCZI Ferenc: *A somogyi betyárvilág*. Kaposvár, 1944.

³⁷ Feldolgozta TRÓCSÁNYI Zoltán: *Régi világ, furcsa világ*, Bp. 1958. 319–322.